

kakršne nalaga služba oz. družba, ki ji nalaga delo. Kriteriji za varstvene ukrepe temeljijo na odgovornosti za nacionalno kulturo.

Zdi se mi, da se je ob tem razprlo temeljno vprašanje celotne problematike varstva kulturne dediščine. Osnova za vsa raziskovalna podjetja in konkretne pogoje je odnos, ki ga imamo do nacionalne kulturne dediščine in njene ohranitve, pa tudi, kaj razumemo pod tem pojmom. Da etnologi počasi in z naporu uspešneje razpirajo potrebo po varstvu t. i. etnoloških spomenikov, oziroma da se med kulturne spomenike uvrščajo tudi ostanki množične kulture preteklih dob, je razlog v tem, da na splošno v zgodovinski zavesti o nacionalni kulturi prevladujejo spomeniki t. i. visoke, prizane, umetniške kulture. In zato je povsem jasno, da je (bilo) bolj ali manj področje varstva spomenikov polje umetnostne zgodovine par excellence. Šele spoznanje o celovitosti zgodovine, o kateri v zadnjem času precej govorimo, lahko to anomalijo odpravi. Do takrat bomo najbrž še vedno kdaj pa kdaj slišali kak očitek na račun dela etnologov in njihove nesposobnosti. Zato tudi najbrž ni mogoče govoriti o kakih posebnih ozki etnološki specializaciji v okviru varstva kulturne dediščine, temveč zgolj o poudarjanju, prodoru in uveljavitvi temeljnega etnološkega izhodišča, da je množična, ljudska kultura preteklosti enakovredna sestavina slovenske kulture. Če bo to spoznanje predrlo predstavo kulturne dediščine kot zbira etilniških kulturnih proizvodov, bomo vnaprej lahko manj govorili o načelnih vprašanih razkola med etnološko teorijo in prakso. To pa seveda ni odvisno samo od etnologov in etnologov konservatorjev, čeprav morda res najbolj od njih.

INGRID SLAVEC

KNJIŽNE OCENE IN POROČILA

Niko Kuret: Maske slovenskih pokrajin

Ljubljana: Cankarjeva založba in ZRC SAZU, 1984 — 540 str.: ilustr. — Bibliografija. — Stvarno, krajevno in osebno kazalo. — Summary.

Pisec monografije o maskah na Slovenskem je prvič v strokovnem glasilu objavil gradivo o pustovanju na Cerkljanskem natanko 40 let pred izidom pričujoče knjige. Kakor sam poudarja, je delo plod štiridesetletnega raziskovanja, ki je sistematično potekalo od leta 1956 pod njegovim vodstvom v sekciji za šege na Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU. K preučevanju ga je spodbudilo dejstvo, da je bilo v dotedanji slovenski etnologiji to področje bela lisa. Zapolniti jo je bilo mogoče s številnimi, vendar razdrobljenimi zapisi šeg, na podeželju pa je hkrati živela še množica raznovrstnih šemskih likov, katerih izvor, razvoj in pomen doslej niso bili pojasnjeni. S tega vidika je pred nami nedvomno izjemno delo, ki zbira, razporeja in pojasnjuje del bogatega kulturnega izročila s slovenskega podeželja. Kakor se zdi, zanimanje zanj ni zamrlo, morda celo iz leta v leto narašča, kar lahko opazimo pri ponekod kar načrtnem obnavljanju pustovanja.

Tej dediščini seveda ni mogoče prilepiti nalepko "izvirno slovensko", saj je ostanek večtisočletne tradicije maskiranja na evropskih tleh od njegove obredne, magične do povsem zabavne vsebine.

Vprašanjem izvira, razvoja in funkcij šemljenja posveča Kuret uvodna poglavja: Tisočletje evropskih mask, Skrivnost maske, Tipološke različnosti mask, Različni pogledi na maskiranje, Karnevalski smeh.

Prve maske in maskiranje so nam poznane iz likovnih pričevanj (upodobitve prvih živalskih mask v pirenejski jami Trois Frères, kipci vinčanske kulture, upodobitve v kretske-mikenski, etruščanski, starogrški, halštatski, letenski in rimski kulturi). Za marsikatero prazgodovinsko masko ni mogoče ugotoviti ali pojasniti demonološkega in mitološkega pomena, večino pa je le mogoče povezati z oblikami verovanja pretežno lovskih, živinorejskih in poljedelskih skupnosti, njihovim magičnim obredjem in kultom prednikov. Nove sestavine preseljenih ljudstev so sprepletene s staroselskimi postale po uveljavitvi krščanstva tarča obsodb, napadov in prepovedi. V različnih cerkvenih ediktih je mogoče ob prepovedih in predvidenih sankcijah najti nadrobne opise mask in njihove rabe. Za pojasnjevanje evropske šemske tradicije niso nič manj pomembna pričevanja iz rimske antike, ko številna praznovanja, predvsem v zimskem času, niso potekala brez maskiranja.

Pokristjanjena Evropa je približno do 10., 11. stoletja ostro nasprotovala predvsem "poganskim" maskam in šegam povezanih s plodnostnim čaranjem, ki so bile zaradi erotične vsebine za Cerkev obscene — tolko bolj, ker je od njih ostala le oblika izpraznjena vsebine. V mestnem okolju, v fevdalnih in viteških krogih, na katere se nanaša večina poznanih zapisov, je t. i. pogansko izročilo po 10. stoletju zamiralo. Nadomestili so ga liki iz preproste liturgične drame (prva maska je bila vloga Satana) in kasneje tudi iz razvitejših duhovne drame (maskirani igralci so upodabljali tudi liki iz antičnih mlimov — stavec, starka, grbec, debeluh — požeruh, zdravnik, burkež). O podeželju, kamor naj bi se bilo umaknilo predkrščansko izročilo, podatkov žal ni ali pa so zelo skopi. Strokovnjaki menijo, da je naprej živelo v času zimskega solsticija. Maskiranje v meščanskem okolju se je ustalilo v času pred 40-dnevnim predvelikonočnim

POSVETOVANJE SRBSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

bo potekalo v Svetozarevu od 23. maja do 25. maja 1985. Referat bodo govorili o naslednjih temah:

Ženska in kultura (23. maj)

Smrt in kultura (24. maj dopoldne)

Preučevanje Svetozareva in okolice (24. maj popoldne)

25. junija bo izlet v samostan Ravanica.

Podrobnejše informacije o posvetovanju dobite pri Etnološkem društvu SR Srbije.

postom (uzakonjen leta 1091 na koncilu v Beneventu) in v karnevalski obliki utelesilo veseljačenje, obilno jedajo in pijačo. Skoraj vsi naporji, da bi omejili karnevalsko razbrzdanost tudi v reformacijski in razsvetljenski dobi niso bili povsem učinkoviti, podeželja pa večinoma sploh niso dosegli. Po piščevem mnenju sta šemska tradicija na podeželju ohranjala kmečka konservativnost in psihološko dejstvo, da sama oblika-maski ponuja človeku zaželeno drugačnost in izjemnost.

To je tudi ena izmed skrivnosti mask, s katero avtor pojasnjuje njihovo dolgotrajno življenje. Skrivnost leži tudi v pomenski podstavi terminov maska, šema in larva, ki obsega pomene od mrliča, duha, more, sence, čarovnice do naličja in našemljenca.

Nastanek in razvoj maskiranja kažeta pot od magično-kulturnih začetkov v totemizmu, animizmu in animizmu do t. i. postopne sekularizacije šeg, načinov in namenov maskiranja, ki v današnjem času simbolizirajo veselje in sprostitve. Od starejših pomenskih prvin sta se ohranila satiričnost in družbeni kritika, kjer se vloge vsakdanjika vsaj enkrat v letu zamenjajo — ko morajo oblastniki svoje položaje prepustiti podložnikom. Zanimiva je ta kontinuiteta od antike prek srednjega veka do sodobnosti ali, kakor zapiše Kuret: "Neugnana je živela potreba in zavest te pravice zlasti v nižjih slojih, ki svojčas niso imeli ne drugih sredstev in načinov ne drugih priložnosti, da vsaj enkrat na leto doda duška svojemu nezadovoljstvu z dogodki in razmerami svojega okolja. Zato so maske v nemirnih časih zmeraj predstavljale nevarnost za obstoječi red." (str. 56)

V nadaljevanju so opisane štiri tipološko raznovrstne maske — tipologija temelji hkrati na verovanjski podlagi in obliki, izgledu: Kuret razločuje zoomorfne, antropomorfne, fitomorfne in fantazijske maske, slednje značilne za današnji čas. Zaradi številnih vprašanj in vidikov, ki jih je nakazala doslej predstavljena vsebina preučevanja mask, Kuret meni, da je fenomen maske in maskiranja mogoče ustrezno pojasnjevati le v okviru več ved — verslovja, psihologije, klasične maskologije, etnologije, tudi estetike. V zadnjem času so nova spoznanja prišla celo iz literarne vede — Bahtinova interpretacija maskiranja kot "kulture smeha" nasproti kulturi resnosti ali represivni kulturi. Karnevalska kultura smeha je ljudska, množična, opozicijska in utopična kultura, ki razkriva življenje v smehu in praznovanju.

Uvodni del Kuretove knjige se mi je zdelo vredno predstaviti natančneje, ker razkriva obsežno in zapleteno problematiko obravnavane teme. Na osnovi bogatega znanja jo avtor predstavlja tako s formalnega kakor vsebinskega vidika v njuni zgodovinski perspektivi. Ponuja pa s tem okvir razumevanja in razmišljanja za nadaljnje preučevanje, tudi za šemske like na Slovenskem, katerim je namenjen osrednji in najboljše del besedila.

Od leta 1956, še intenzivneje pa med letom 1969 in 1974, so bili zbrani podatki za 800 slovenskih krajev, za opis v knjigi je avtor razločil kar 46 različnih krajin. Težav pri raziskovanju, razvrščanju in interpretaciji je bilo več. Prvo morda najustreznejše ponazarja naslednja navedba: "Podoba, ki smo jo dobili, je seveda le prerez. Za šege, posebno pa za pustne šege je značilno, da niso stalne. Letos se ljudje šemijo, prihodnje leto ne. Letos tako, prihodnje leto drugače. Bolj ali manj redno se obnavljajo in v nekaterih krajih: na Ptujskem polju, v Cerknem, v Dobropoljah, v Drežnici, v Kostanjevici na Krki in še kje." (str. 107). Druga težava je v tem, da starosvetno šemljenje propada in ga ohranjajo le posebne pobude in turistični interes. Prvotne funkcije torej ni mogoče več razbrati. Kljub temu, da se šega "ohranja sodobnikom 'na ogled podana',... za narodopisca ne neha biti mikavna tudi v tej obliki — čeprav na drugi ravni — je lahko predmet raziskave." (str. 107). Avtor na več mestih poudarja težavnost pri razvozlavljanju izvira, razvoja, tudi funkcije maskiranja. Za vsako dobo, za katero so razpoložljivi viri, je posamične prvine še mogoče ustrezno določiti, teže pa je slediti in potrjevati kontinuiteto. Teško je ugotoviti že to, zakaj se je v nekaterih slovenskih pokrajinah

šemljenje bolj ohranilo (npr. v panonskem svetu in na Primorskem) kakor drugje ali zakaj se ponekod sploh še šemijo. Izumiranje maskiranja Kuret pripisuje človekovemu zresnenju, zapiranju vase. Razločkov med obrednim (podeželskim) in karnevalskim (meščanskim) ni več. V povojnem času se šemijo enako kmetje, delavci in uslužbenci. Pri pripravi pustovanj so zamirajoče fantovske družbine zamenjale različna društva, priložnostne družbe, pa tudi šole in vrtci. V generaciji najmlajših so morda bodoči rodovi karnevala odraslih.

Še ohranjene maske Kuret opiše v poglavjih Nemirne sredozemske noči (bohinske šeme-otépopci, Pehtra baba, Lucija, Miklavž), Nori pustni dnevi (opisi mask iz 46 krajevnih območij), Boj pomladi z zimo (Zeleni Jurij in belokranjske kresnice), Maske ob delu (teriške maske, Kurent na podu, maske pri ličkanju, pri žetvi in metvi, maske na furežu), Ženitovanjske maske (pozvačin, prihod po nevesto, zapora, med gostijo), Trije kralji in Nevidna in zadnja maska. Z natančnimi opisi maskiranih likov, njihove podobe, vedenja, s primerjalnimi zapiski o njih, fotografijami in kartami njihove razprostranjenosti je zapolnjena velika vrzel v slovenski etnologiji. Z najbolj arhaičnimi tipi maskiranja povezuje like košute, konja oz. ruse in šimle, goveje like in medveda kot zastopnike zoomorfnih maks, med antropomorfne maske uvršča like starca in starke, zaplatnika, prav tako naj bi bila maništichnega izvira bela maska in divji mož, s plodnostnim obredjem so povezani Zeleni Jurij, debeluhar, ženin in nevesta. Verovanjsko osnovo je mogoče utemeljiti tudi pri liku hudiča, vse druge maske pa te osnove nimajo. Pogosti maski, dimnikar in cigan, izvirata iz srednjega veka in s svojo posebno črno in eksotično — zunanostjo napeljujeta na skrivnostnost in posebno moč. Vse druge maske Kuret uvršča v t. i. "netipično šemljenje", večinoma značilno za današnji čas. Kljub temu, da se je verovanjska podlaga povsem zakrila, je med pričevanji mogoče razbrati, da v nekaterih primerih "... ljudje še zmeraj verujejo, da šeme s svojim plesom in že s samim obiskom prinašajo srečo, zdravje, dobro letino. Ta vera se danes umika racionalizmu sodobnosti in se skriva v šaljivi rek, da plešejo 'za debelo repo'." (str. 482)

Knjigo Maske slovenskih pokrajin oblikuje bogato poznanje evropske tradicije maskiranja in domačega gradiva. Povezuje ju z zgodovinsko primerjalnim pogledom, ki ga dopolnjujejo mitološki, psihološki, tudi sociološki. V etnološkem smislu povezovanja teh spoznanj in prediranja v globino človekovega odnosa do šemljenja avtor predvsem iz viroslovnih razlogov pušča odprta številna interpretacijska poglavja. Vendar: vodni okvir, v katerega je Kuret vsadil opis naših mask, je z bogato bibliografijo, opombami in kazali nedvomno eno temeljnih del za poznanje našega kulturnega izročila. Današnjega prizadevanja folklorizma in pomena šemljenja ljudi se bodo raziskovalci najbrž lotili drugače, saj bodo kontekst dogajanja in še nekateri specifični vidiki sodobne etnološke vede bolj v ospredju kakor zgodovinski in opisni vidik.

INGRID SLAVEC